

I. KOMUNIKACE - ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ

Komunikace je jednou z těch lidských aktivit, které každý zná a rozumí jím, ale, které jen omezeně dokáže definovat. Komunikovat znamená hovořit tváří v tvář, stejně jako vysílat televizní pořad nebo šířit informace prostřednictvím telefonu. Komunikujeme ovšem i tím jak se oblékáme nebo chováme. Specifickou formou komunikace je například i filmová kritika atd. Komunikace tak zahrnuje nekonečný seznam lidských činností.

Akt komunikace je ovšem dnes vnímán poněkud zjednodušeně jako směna informací, jako více méně technický proces, ve kterém se přesouvají sdělení od vysílatele k příjemci. Základ pojmu ovšem musíme hledat v latinském *communicare*, které pak odkazuje na **společnou činnost** či **sdílení zkušenosti**. Pod pojem komunikace tak můžeme zahrnout nejen sdělování, směnu a distribuci informací, ale i jejich **sdílení v sociálním prostoru** - v rodině, na pracovišti, ve škole, v národě atd.

Komunikační dovednosti tvoří jednu z nejvýznamnějších a nejkompexnějších charakteristik našeho chování. Zájem o studium komunikace velmi starý a je možné nalézt jej již v antice. Významně akceleroval ovšem akceleroval až ve 20. století, a to v souvislosti s procesem modernizace, respektive industrializace, jehož produktem jsou i masová média podílející se rozhodujícím způsobem na vzniku globální politiky či obchodu.

Lidská schopnost užívat umělé médium jako **nástroj pro sdělování** informací, pro jejich **uskladnění** a **pozdější transport** z jednoho místa na druhé, je historicky poměrně nová.¹ Aby ovšem médium umožňovalo efektivní pohyb informací v **čase i prostoru** musíme být schopni užívat nějaký **znakový systém** (nejen verbální či nonverbální, respektive různé kulturní a sociální symboly).

V procesu zrození specificky lidské formy komunikace hrál svou roli i anatomický vývoj. Ještě první opolidé neměli dostatečně vyvinutou dutinu ústní, ani řečové svaly. Neandrtálci tak komunikovali především gesty, pohyby těla a prostřednictvím neartikulovaných zvuků. Ovšem již Kromaňonci (90 - 35000) byli vybaveni kompletní anatomickou strukturou umožňující artikulaci. Tuto dobu můžeme označit jako **období první komunikační revoluce**. Existuje zde již schopnost zvuky diferencovat a na základě toho i rozvíjet jazyk. Postupně se tak rodí jako klíčový nástroj komunikace - **symbol**, který může

¹ **Vývoj a proměny komunikačních médií:** 1/ vývoj řeči a jazyka 90000 - 35000, 2/ vznik písma 2500 před Kristem, 3/ vynález knihtisku 1456, 4/ počátky masových médií okolo 1830, 5/ vynález a telegrafu 1844, 6/ počátky filmové produkce 1900 (1895), 7/ počátky elektronických médií 20.-30. léta 20. století, 8/ computerová revoluce - druhá polovina 20. století.

nést slovo, akce nebo objekt. Podstatné ovšem je, že musí mít povahu standardizovaného znaku pro obecně sdílený význam, který reprezentuje. Celý mechanismus je tak podmíněn postupným přijetím konvenčních pravidel pro užívání jednotlivých slov, gest či objektů. Ty umožňují shlukovat symboly do vzorců a tyto vzorce modifikovat. Rodí se tak pravidla např. syntaktická, která umožňují strukturovat pořadí symbolů a proměňovat tak význam, ale i zákony či pravidla výslovnosti.

V rámci každé komunikace tak musíme rozlišovat složku **syntaktickou**, která zahrnuje problematiku komunikačních kanálů, komunikační kapacity, komunikačních šumů či redundance. **Sémantická složka** komunikace zahrnuje problematiku významu, který různí komunikátoři připisují různým projevům lidského jednání a komunikují je svému okolí. **Komunikační pragmatika** se pak zabývá samotným vztahem mezi vysílatelem a příjemcem - například otázkou efektivity přesvědčovacího aktu. Komunikace a chování zde splývají a můžeme hovořit o **komunikačním chování** - například projev moderátora ve studiu je typickou ukázkou komplexu verbálních i neverbálních projevů, které komunikují jeho názor na dané téma, postoj k diskutérům apod.

Pro komunikační teorii a výzkum je charakteristická **multidisciplinarita** tzn., že se zde uplatňují různé vědecké disciplíny a přístupy. Termín **komunikační teorie** zahrnuje **komplex speciálního vědění, které se pokouší o porozumění komunikačnímu procesu**. Neexistuje ovšem jednoznačná shoda o tom, co konstituuje komunikační teorii, respektive, kde končí předmět komunikace a začínají další příbuzná témata.

Počátky vlastní výzkumné činnosti se v dané oblasti začínají rozvíjet po I. světové válce, částečně také jako reakce na úzkost, kterou vyvolávaly v očích veřejnosti masové fenomény (válečná propaganda, marketingové a reklamní působení a další technologické inovace). U zrodu komunikačního výzkumu stály dvě klíčové filozofické či ideologické doktríny **pragmatismus** a **progresivismus**, které se de facto pokoušely redukovat úzkost danou změněnou sociálně-politickou situací, úzkost z možnosti sociální změny. Proto mezi tématy komunikačního výzkumu na počátku 20. století převažovala následující témata:

a/ výzkum vlivu poselství politického charakteru,

b/ výzkum veřejného mínění,

c/ výzkum vlivu propagandy resp. masové komunikace,

d/ a postupně i výzkum zaměřený na nové technologie (rozhlas) a samozřejmě analýza účinnosti reklamy.

U kolébky teorie komunikace jako vědecké disciplíny stály především **filosofie jazyka, obecná a sociální psychologie, sociologie a lingvistika**. V dané souvislosti je třeba upozornit odlišnosti mezi americkou a evropskou „komunikační školou“. Američané inspirovaní především pragmatismem dodnes preferují ve své většině **objektivistickou metodologii** postavenou na kvantitativní analýze primárních dat. Evropané naopak akcentují spíše **historickou a kulturní dimenzi** komunikačního procesu.

Ještě významnější diference ovšem lze nalézt při srovnání **západní a východní** „komunikační teorie“ či přesněji v pohledu těchto civilizací na komunikaci a její každodenní roli.

A/ Z pohledu **povahy**, respektive možnosti **analýzy komunikace** vidí

1/ **východní pohled** komunikaci vždy v její **celosti a jednotě**,

2/ **západní přístup** naopak vychází převážně z analýzy a měření jednotlivých částí/fází komunikačního procesu, v důsledku čehož má vždy problémy s novým sjednocením těchto prvků analyticky vyčleněných z celého komunikačního aktu (celek je vždy více než prostý součet jeho jednotlivých částí).

B/ Z pohledu „**autorství**“ komunikace chápou:

1/ východní přístupy komunikaci jako **neplánovanou konsekvenci** sledu událostí, jejichž výskyt, vývoj či povaha je na nás, na našem jednání více či méně nezávislý. Komunikace se zde jeví jako důsledek **emocionální či spirituální** konvergence mezi jedinci.

2/ **západní teorie** naopak vidí komunikaci především jako **produkt autonomního individua**, produkt, který je výsledkem více či méně **intencionálního chování**. Západní teoretici tak přistupují ke komunikaci spíše jako k produkt **individualistické a kognitivní** snahy člověka předat informaci.

C/ Třetí rozdíl se týká pojmu **jazyka a myšlení**:

1/ **ve východní tradici** jsou verbální symboly a zvláště řeč nahlíženy velmi skepticky, stejně jako západní racionalita či hypertrofie myšlenkových funkcí. Preferován je spíše **intuitivní vhled získaný přímou zkušeností**, který je možné podle východních přístupů získat spíše **neintervencí** v přirozeně probíhajících událostech např. meditací. To mimo jiné vysvětluje proč je v této tradici tak důležité ticho.

2/ **většina západních teorií** považuje za klíčové komunikační médium **jazyk**.

I.2. Procesuální a sémiotická škola

Vedle výše uvedených nejobecnějších, kulturních přístupů ke komunikaci, můžeme ještě rozlišit dva nejvlivnější směry v rámci západní komunikační teorie - procesuální a sémiotické „škole“:

1/ **procesuální pojetí** chápe komunikaci jako **přenos sdělení**. Vychází přitom zvláště z poznatků sociálních věd - psychologie a sociologie. Pozornost je zde zaměřena na vlastní „**akt komunikace**“, který definuje jako proces vzájemné komunikace několika individuí (nejméně dvou), která ovlivňují vlastní chování, myšlení i emocionální stav. Klíčovou roli hraje v rámci tohoto přístupu analýza procesu **kódování a dekódování**, a to především podle kritérií **efektivity** a **přesnosti** komunikace. Svou roli zde hraje též problematika zvolených komunikačních kanálů, komunikačního šumu apod. Pokud je účinek komunikace menší či jiný než byl očekáván, hovoří tato škola o **komunikačním selhání**, které je třeba odstranit následnou analýzou jednotlivých stadií daného komunikačního aktu. Procesuální pojetí se tak přibližuje obecnému, každodennímu používání pojmu komunikace.

Za **sdělení** považuje procesuální škola to, **co je přenášeno**, sdělováno v **rámci komunikačního procesu**. Klíčová je intence, záměr (co chci říci). Tento záměr může být vědomý či nevědomý, ale především musí být zachytitelný a analyzovatelný příjemcem. Sdělení je to, co vysílající zamýšlel sdělit, ať už použil jakýkoliv komunikační prostředek.

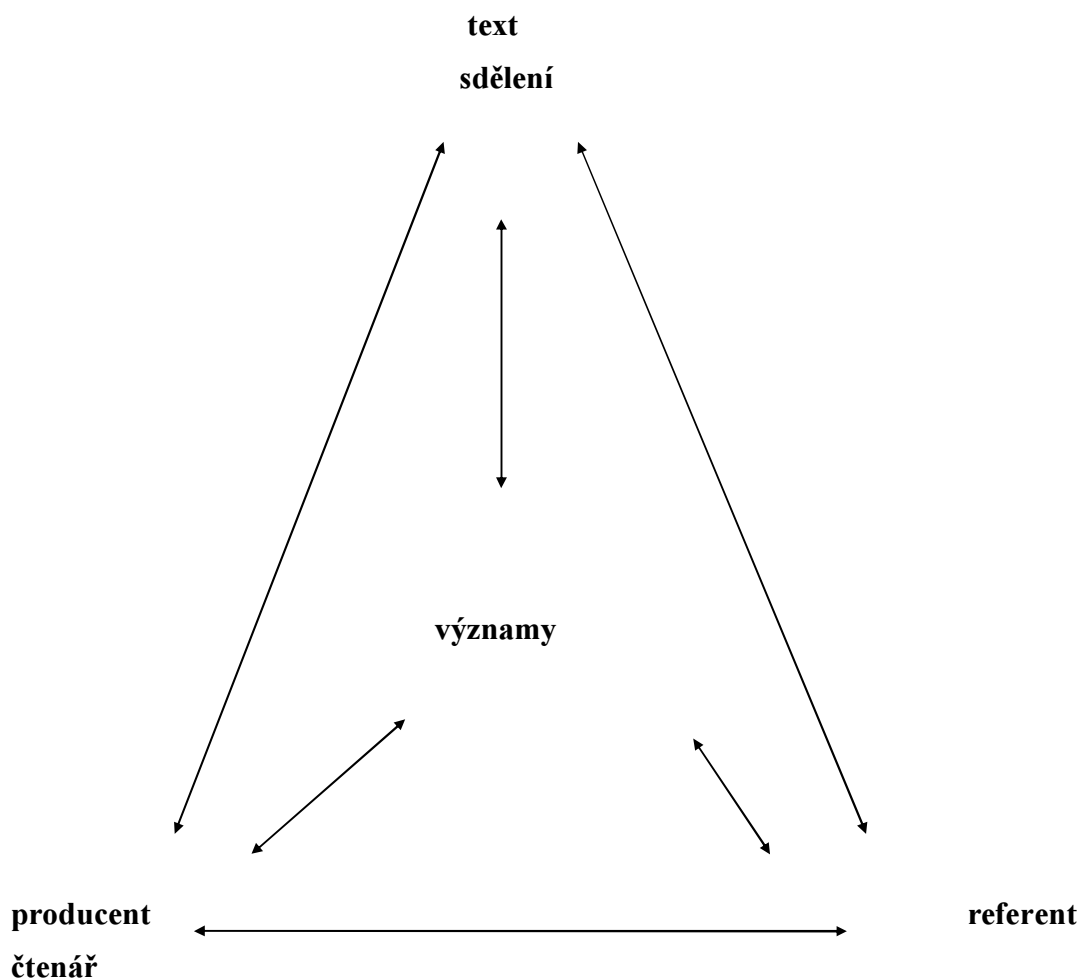
2/ **sémiotický přístup** vychází z lingvistiky a soustřeďuje se na „**akt tvorby komunikace**“, kterou chápe jako **produkcí a směnu významů**. Sémiotika považuje sociální interakci, která nastává při komunikaci, za nástroj, který činí z jedince člena určité kultury nebo společnosti. Uvedený přístup se soustřeďuje na to, jak se ve vztahu jedince a sdělení rodí významy. Dá se tedy říci, že se zabývá rolí textů v naší kultuře. Ty jsou zde chápány v nejobecnější rovině. Nejde tudíž jen o texty literární, ale i audiální (např. rozhlasové zpravodajství) nebo obrazové (např. filmové nebo televizní obsahy). Ve srovnání s procesuální školou nechápe komunikační nedorozumění jako nutný důsledek komunikačního selhání. Vychází přitom z představy, že toto nedorozumění může být zapříčiněno **kulturními diferencemi** mezi příjemcem a vysílajícím.

Sdělení je pro sémiotika **konstrukcí znaků**, které v interakci s příjemci **produkuje významy**. Význam vysílajícího ztrácí v této koncepci svou fatální důležitost. Důraz je kladen na text a způsob **jak je čten**, respektive na jeho interakci s příjemcem, který zde využívá své

vlastní kulturní zkušenosti a promítá je do kódů a znaků, jež konstituují text. To, že se jedinci neshodují na způsobu „čtení“, interpretaci jednoho textu není chápáno jako komunikační selhání, ale jako důsledek odlišné kulturní a sociální zkušenosti. Sdělení tak není „cosi“ mezi podavatelem a příjemcem, ale jde o **samostatný element** ve strukturovaném vztahu mezi producentem a čtenářem. Tvorba a čtení textu je v sémiotické škole chápáno jako **paralelní, ale** ne zcela identické procesy. Uvedenou situaci popisuje trojúhelník (obr. č. 1), ve kterém šipky reprezentují konstantní interakci. Struktura není statická, ale dynamická.

obr. č. 1

SDĚLENÍ A VÝZNAMY

I. 3. Obtíže s definicí

Již výše zmíněná interdisciplinární povaha teorie a výzkumu komunikace dává tušit, že definiční vymezení komunikace je problematické. Spíše můžeme říci, že přijetí jedné „kanonizované“ definice komunikace je zcela nemožné. Dance a Larson (1976) identifikovali 126 definic komunikace, z nichž následně vyabstrahovali 15 komponent, prostřednictvím,

kterých autoři jednotlivých definic odlišují komunikaci od jiných „aktivit“. Za nejvýznamnější následující „definiční znaky“ komunikace tak můžeme označit následující:

1. Komunikace jako symbolická směna/přenos/ sdílení myšlenek či ideí

Tento přístup zdůrazňuje především symbolickou povahu komunikace. Definice spadající do této „skupiny“ akcentují jako základní komunikační charakteristiky buď přenos nebo směnu informací. Současně v mnoha případech platí, že to, co je přenášeno, je zároveň sdíleno (sdělením informace nepřestávám být jejím vlastníkem). Proto slovo komunikace znamená též participaci.

2. Komunikace jako sociální proces usilující o porozumění

Komunikace je zde vnímána jako proces, v rámci kterého usilujeme o to, abychom porozuměli druhým a současně, aby oni porozuměli nám. Jde o dynamickou situaci, která se permanentně proměňuje v závislosti na situaci.

3. Komunikace jako interakce, vztah, sociální proces

Interakce je dokonce i na biologické rovině druhem komunikace. Bez interakce není možné společné jednání

4. Komunikace jako nástroj redukce nejistoty

Komunikace vyrůstá z potřeby redukovat nejistotu, chovat se efektivně a bránit či posilovat ego. Například konzumace televizních obsahů jako forma komunikace masové se stále významněji podílí na konstrukci „**ontologického bezpečí**“ svých diváků. Dialektická televizní artikulace úzkosti/bepečí de facto posiluje náš pocit bezpečného zakoušení každodenního života. Vysoká míra ritualizace užívání televize, respektive její obsahová stereotypizace, má schopnost vyvažovat křehkost každodenních interakcí často vystavených těžko anticipovatelným situacím či katastrofám, které porušují stav elementární důvěry. V tomto smyslu plní masová média mytickou funkci opory sociálního řádu a nástroje zachování statu quo.

5. Komunikace jako proces

Komunikace jako přenos informací, ideí, emocí, dovedností, a to prostřednictvím použití symbolů - slov, obrazů, grafů apod. Definice spadající do této „skupiny“ chápou komunikaci jako proces přenosu informací.

6. Komunikace jako mechanismus spojující odlišné části životního světa a posilující společenský charakter lidské existence.

Komunikace je proces, jenž činí známým a společným vlastnictvím poselství, informace či sdělení, jež byla vlastnictvím jednotlivce. Jde o proces, který propojuje odlišné části reality.

7. Komunikace jako kanál, cesta nebo nástroj²

Do této kategorie spadají definice, které zdůrazňují, že komunikace je aktivitou, jež zajišťuje přenos informací prostřednictvím různých druhů kanálu - např. kouřových signálů, kurýrů, telefonu, telegrafu, rozhlasu, televize, počítačových sítí apod.

8/ Komunikace jako motivovaný záměr

Tento chápe komunikaci jako vědomé a motivované chování. Jako klíčová proměnná se zde jeví **intence**, respektive záměr komunikátora. Je otázkou zda existuje komunikace bez intence. Pokud přijmeme například psychoanalytickou perspektivu, tak de facto veškeré naše projevy, z nichž valná část je nevědomá, komunikují jakýsi záměr či potřeby.

Motivace komunikovat kolísá v závislosti na různých faktorech (sympatie, únava, kompetence apod.). Můžeme rozlišit následující čtyři formy motivace komunikovat:

a/ motivace kognitivní - chceme sdělit něco o světě, potřebujeme se vyjádřit (básníci, literáti nezřídka i novináři). Komunikace je zde motivována předáváním smyslu (Derrida).

b/ motivace sdružovací - chceme navázat vztah, velmi často nejde vůbec o komunikaci informací, obsah komunikace, ale realizaci vztahových záměrů o touhu popovídat si.

c/ motivace sebepotvrzením - komunikováním sami sebe potvrzujeme, upevňujeme vlastní sebeobraz, a to zvláště ve sporech či polemikách.

d/ motivace adaptační - komunikací signalizujeme svou sociální roli. Abychom realizovali úspěšnou komunikaci musíme se konformizovat s již zavedenými sociálními stereotypy a se stávajícím sociálním řádem.

9/ Časová a situační determinovanost komunikace

Tento pohled upozorňuje na skutečnost, že komunikační proces je přechodem od jedné strukturální situace definované místem a časem k situaci jiné. Nikdy nekomunikujeme v prázdném prostoru, a to ani v laboratorních podmínkách. Klíčovou roli tak zde hraje komunikační kontext, který můžeme charakterizovat a rozdělit následujícím způsobem:

a/ vnější kontext - zahrnuje jak intimní, dyadickou komunikaci, tak komunikaci veřejnou, realizovanou prostřednictvím masových médií,

b/ vnitřní kontext - zahrnuje individuální psychické a fyzické vyladění.³

² Historicky lze například ilustrovat klíčovou roli různých typů médií jako sociálních komunikačních kanálů ve vztahu k organizaci společnosti. V této souvislosti hraje v mediálních a komunikačních studiích významnou roli dnes již klasická teorie Kanadana Marshalla McLuhana a jeho předchůdce Adama Innise. Oba tito představitelé tzv. Torontské školy vnímají historii velmi deterministicky jako výsledek komunikačního sklonu (bias of communication) daného monopolním postavením konkrétního média, respektive komunikačního kanálu. Podle Innise (1953) vytěsnil nárůst tištěné formy komunikace Innise orální tradici a nahradil časové uspořádání západní společnosti prostorovým a současně transformoval náboženství, které v jeho dominantní autoritativní pozici nahradil stát.

10. Komunikace jako forma uplatňování moci

Tato dimenze zohledňuje skutečnost, že komunikace je potenciálně mocným manipulativním nástrojem.⁴

I.4. Sociální komunikace

Proces směny a přenosu informací, který má povahu sociální interakce bývá označován jako komunikace sociální. Propojení uvedených aspektů s problematikou znaku a kódu, respektive ohled na kulturní, sociální a historickou, ale i biologickou podmíněnost sociální komunikace tvoří dnes velmi rozsáhlý předmět výzkumu, který se soustřeďuje na různé aspekty komunikování ve společnosti.

V rámci sociální komunikace rozlišujeme její typy, a to podle prostředků, které jsou pro realizaci komunikace nezbytné (např. verbální a neverbální) a podle účelu komunikace (např. komunikace persvazivní). Třetí typ členění zohledňuje povahu vztahu mezi jejími účastníky (komunikace intrapersonální, interpersonální a veřejná - (obr. č. 2):

a/ komunikaci intrapersonální realizuje jedinec v rámci tzv. vnitřní řeči, jež může mít jak monologickou, tak dialogickou povahu. Jedinec v rámci tohoto procesu zpracovává data „zvenku“ i „zevnitř“ a řeší konkrétní problémy. Vyvíjí přitom převážně neurofyziologickou aktivitu,

b/komunikace interpersonální se realizuje v přímém vztahu s účastníky komunikační situace. Klíčovým definičním znakem je existence dyadického vztahu,

³ Význam vnitřního kontextu se projevuje například v tzv. agování (odehrávání, přehrávání), kdy dochází k převedení nevykomunikovaného obsahu, potlačené komunikace do jiného aktu chování, a to jak gesty, mimikou nebo verbálně (postranní poznámky, zesměšňování, pomlouvání apod.). V daném případě tak nejde o re-akci, ale o agování neboli zahájení jiné akce, na kterou mají druzí reagovat. Komunikace je tak převáděna jinak. Patologické formy komunikace disponují právě touto charakteristikou, kdy je narušeno schéma podnět-reakce, ale v komunikaci se objevuje řada „výhybek“.

⁴ V rámci této kategorie můžeme například hovořit o tzv. komunikačním manévrování. Patří sem například užívání dvojsmyslů, nedokončování vět, mlčení, nereagování na řečené (jako forma trestu), ignorování komunikátora obrácením pozornosti k někomu jinému, tangencializace - převedení tématu k něčemu zcela odlišnému atd.

Speciální případ mocenského komunikování popsal a označil Gregory Bateson (1972) jako dvojnou vazbu (double bind). Má přitom na mysli takovou komunikaci, která je vysílána souběžně v několika úrovních, a to v paradoxním vztahu. Jde o sdělení, která se logicky vylučují, a to jak na verbální, tak neverbální rovině. Bateson rozlišuje mezi „obsahem sdělení“ a „vztahem sdělení“, respektive mezi komunikací a metakomunikací. Pokud matka sdělí své dceři „*tak jdi Miluško na diskotéku, však já to tady zvládnou sama*“, a současně ji nonverbálně, intonací říká zůstaň doma se mnou je „komunikace“ v rozporu s „metakomunikací“. Bateson upozornil na to, že takové chování rodičů může vést ke schizofrenní poruše osobnosti, respektive, že při častém každodenním opakování takové komunikační strategie může dojít k odštěpení části já do imaginárního světa, ke zmatečné komunikaci, k nelogickým konstrukcím.

c/ komunikace v malých skupinách zahrnuje jak aspekty interpersonální komunikace, tak i skupinové komunikace, resp. komunikace v malých sociálních skupinách, ve kterých je splněna základní podmínka nezbytná pro realizaci interpersonální komunikace - přímý a individuální vztah mezi komunikujícími. Komunikace v malých skupinách může být jak neformální (např. komunikace při oslavě, na párty apod.), tak i formální (např. při oficiálním zasedání rady ČT).

c/ při komunikaci veřejné jsou oslovovány velké skupiny obyvatel, cílové skupiny čtenářů, voličů, diváků apod. Účastníci takového typu komunikace se neznají (výjimky zde potvrzují pravidlo). Je zde jeden podavatel informace (např. politik na předvolebním mítinku) a publikum (např. lokalizované na náměstí). Veřejná komunikace tak podléhá jednotě místa a času, ale není individualizovaná.

d/ komunikaci masovou nelze na rozdíl od veřejné pevně lokalizovat v čase a prostoru. Jde o proces, při kterém profesionální komunikátoři užívají různé typy hromadných sdělovacích prostředků s cílem sdělovat informace rychle, na velkou vzdálenost a permanentně, a to co nejširšímu publiku.

Někteří autoři ještě rozlišují jako podmnožinu masové komunikace **komunikaci mediální**, aby zdůraznili její specifickou roli v pozdně moderní společnosti, a upozornili na specifické institucionální i technologické prostředí, ve kterém se tento typ komunikace odehrává. Faktem však je, že komunikace je vždy mediální, respektive není možné ji realizovat bez existence nějakého média.

Masové komunikace zahrnuje i zbývající typy komunikace - mediální, veřejnou, skupinovou, interpersonální a intrapersonální.

I.4.1. Masová komunikace vs. interpersonální komunikace

Masová komunikace je proces, v jehož rámci sdělují profesionální komunikátoři informace a symbolické obsahy prostřednictvím technických prostředků, a to tak, aby oslovili široké publikum.

Masová komunikace má plnit některé **základní funkce: a/ informovat, b/instruovat, c/ přesvědčovat, d/ bavit.**

V procesu masové komunikace můžeme rozlišit de facto stejné „kroky“ jako v komunikaci interpersonální. Každá etapa je zde ovšem mnohem komplexnější. Porovnáním interpersonální a masové komunikace dojdeme k následujícím odlišnostem:

1/ Profesionalita komunikátorů. Pro masově působící komunikátory je komunikace velmi často obživou, což znamená, že jsou často závislí na jistém omezeném či předdefinovaném

spektu možných obsahových i formálních prostředků. Jejich komunikační role je mnohdy jen obtížně slučitelná s individuální komunikační rolí. Identita reportéra televizního zpravodajství je často dramaticky odlišná od identity konkrétního individua v jeho privátním světě. Často se proto na úrovni individuální odehrává proces či spíše permanentní boj mezi nároky individuální a profesionální role.

2/ Technická závislost. Při kódování vlastních sdělení jsou žurnalisté závislí na celé řadě specialistů, kteří umožňují technický přenos informace (tiskaři, kameramani, zvukaři atd.). Dochází tak k tomu, že na rozdíl od situace, kdy komunikujeme tváří v tvář není vlastní komunikace, respektive sdělení jen individuálním produktem, ale participuje na ní mnohdy značný počet jedinců, což pochopitelně vede k některým komplikacím jak na straně zdroje - vysílajícího (odcizení od vlastní produkce), tak i na straně přijímajícího (možnost komunikačního šumu).

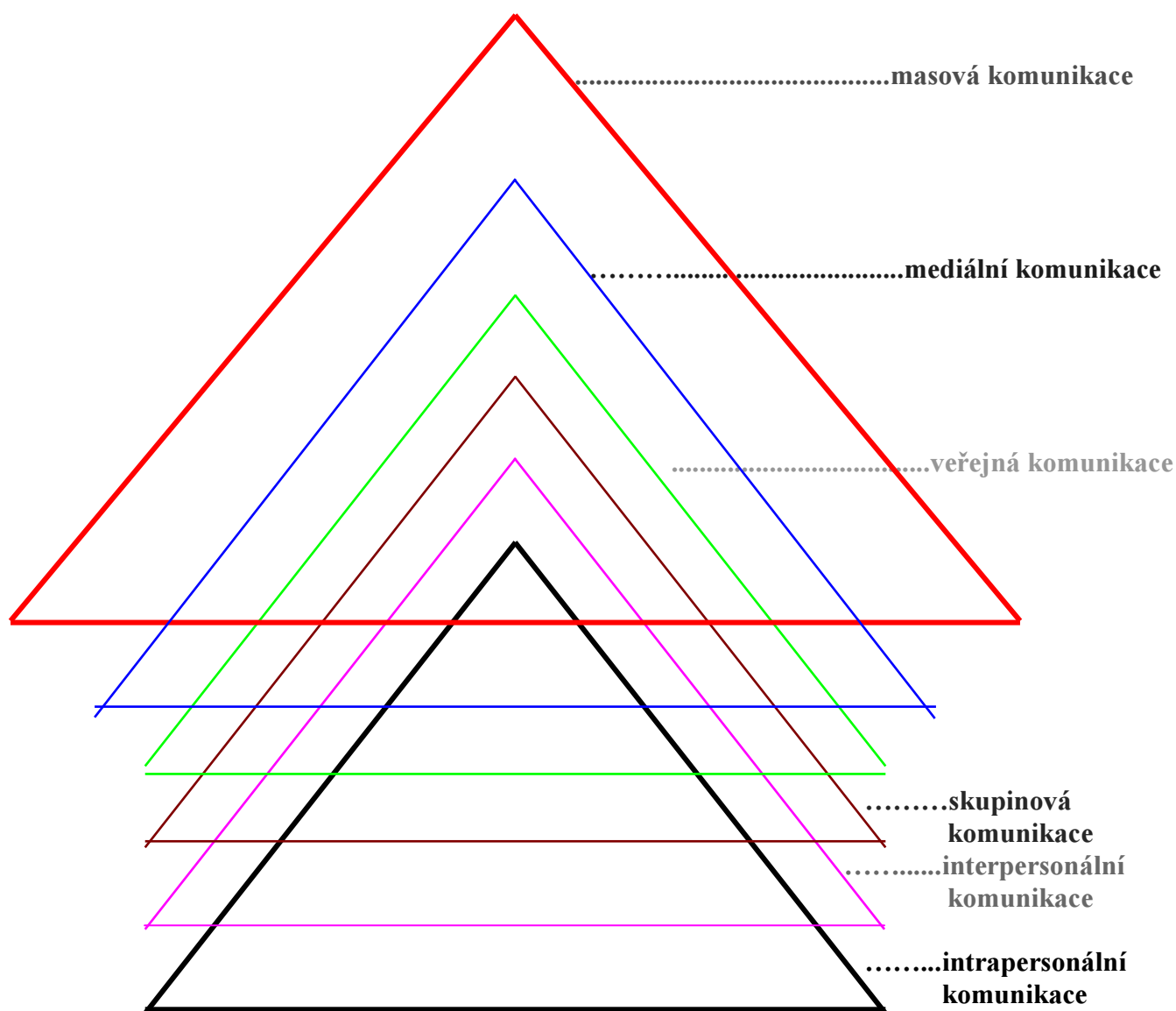
3/ Rychlost, dosah, permanentnost. Masová komunikace je zásadně charakterizována jednak svou rychlostí, kmitovým charakterem své existence, a rozsahem či dosahem, který překračuje fyzické možnosti verbální či nonverbální komunikace. Navíc platí, že v dnešním světě zavinitém do mediálních sítí vytváří masová komunikace nepřetržitý proud permanentního působení a tím se zásadně odlišuje od časově segmentované komunikace interpersonální

4/Selektivita. Masová komunikace vytváří konkurenci interpersonální komunikaci a oslabuje frekvenci a intenzitu mezilidské např. rodinné komunikace. Vytváří tak půdu pro rychlé a masivní přesvědčení, které je ovšem z pohledu individua vysoce selektivní, jelikož možnost unikat před mediálními obsahy je přece jen stále o něco vyšší než před sděleními přijímanými, respektive vysílanými tváří v tvář.

Pozornost publika je v rámci masové komunikace omezená - selektivní, a to jak časově, tak obsahově. Vzhledem k tomu, že publikum preferuje spíše zábavu než poučení musí být informace pro široké publikum předem zpracovány, a to nejen vzhledem k jejich jasnosti a srozumitelnosti, ale v posledních letech i s velkým důrazem na jejich zábavnou či relaxační hodnotu. Kvantitativně rozsáhlejší cílové skupiny rychle ztrácí zájem pokud jsou na ně kladeny vyšší intelektuální nároky. Proto je klíčovým imperativem konstrukce masových sdělení hledání **nejnižšího společného jmenovatele.**

obr. č. 2

TYPY SOCIÁLNÍ KOMUNIKACE

5/ Komplexnost. Proces dekódování masmediální komunikace je složitější než v případě komunikace interpersonální. Celý model je komplexnější a participuje na něm více individuí, která do tohoto procesu vnáší nevyhnutelně své specificky zakódované významy (viz. bod. č.2)

6/ Společenská dimenze komunikace. Důsledky masové komunikace jsou manifestní především v sociální dimenzi společnosti, jsou v nejširším smyslu kulturní a mají jak dlouhodobý tak krátkodobý význam. Dokáží jak velmi rychle a dramaticky mobilizovat velké

skupiny lidí, a tak pomalu působit na některé vzorce sociálního chování či postoje, nahlodávat jejich stabilitu a charakter (vliv mediálně prezentovaného násilí a pornografie).

7/ Ztráta zpětné vazby. Masová komunikace na rozdíl od interpersonální má k dispozici jen velmi omezenou a často zkreslenou zpětnou vazbu. Vzhledem k povaze této komunikace a k charakteru médií, prostřednictvím kterých se uskutečňuje, je možnost zachytit reakce příjemců okamžitě a přesně, prakticky vyloučena. Zpětnou vazbu proto musí substituovat výzkumy sledovanosti (např. peoplemetry v případě televizního vysílání nebo deníčkový výzkum v případě rozhlasu atd.) nebo dopisová oddělení.

Abychom lépe porozuměli dnešním formám komunikace bude užitečné alespoň v základních rysech naznačit některé specifické formy komunikace u tzv. přírodně žijících národů.

I.5. Komunikace v tzv. primitivních systémech

Hned na počátku je třeba upozornit, že označení *p r i m i t i v n í* užitá v názvu této podkapitoly nemá hodnotící charakter, ale jde o čistě technické označení, které nám umožňuje podržet terminologickou kontinuitu se staršími texty. V dnešní době bychom volili mezi termíny *pre/neliterární* či *přírodně žijící národy*.

Primitivní či preliterární společnosti charakterizuje především malý počet členů, relativní homogenita, nízká výrobní či technologická efektivita při zabezpečování potravin, větší závislost na verbální komunikaci a neexistence psané formy komunikace.

Doposud prozkoumané jazyky přírodních národů prokazují jejich strukturální blízkost k jazykům tzv. civilizovaných společností, i když se samozřejmě liší bohatostí slovníku, respektive intenzitou pokrytí, té které oblasti sociálního života (např. počet výrazů pro označení sněhu je u eskymáků několikanásobně vyšší, než v naší kultuře, společnosti žijící se převážně lovem mají samozřejmě mnohem bohatší slovník popisující tuto činnost apod.).

Protože preliterární společnosti nedisponují takovými moderními extenzemi jazyka, jakou jsou psaná forma komunikace nebo dálkový přenos informací, mají velmi omezenou možnost skladovat i přenášet informace. To výrazně umocňuje význam interpersonální komunikace. Preliterární a moderní kultury spojuje nepominutelný význam tzv. **nonverbální komunikace** (gestické, mimické atd.). Jejich význam je srovnatelný s rolí komunikace verbální. I tento typ komunikace je založen na komunikování interpersonálních postojů (zvláště emocionálních) a je často dokonce efektivnější (významnou roli zde hraje např. nejen gestika, ale i hlasitost, intonace, mluvní frekvence atd.). Většinou je tato komunikace nevědomá a mnohdy dokonce v rozporu s vědomými úmysly. O čistě vědomé formě v tomto smyslu můžeme hovořit jen v

souvislosti se znakovou řečí pro hluchoněmé, která je specifická pouze pro náš kulturní okruh. Některé komunikační školy uvádějí, že více než osmdesát procent informací, které o sobě poskytujeme svému okolí má nonverbální povahu. Nonverbální komunikační chování můžeme identifikovat i v náboženských rituálech nebo v různých uměleckých formách, stejně jako v architektuře, ale i v oblečení, skrze které manifestujeme skupinové členství či prostě odkazuje na komplexní téma lidské identity.

Existuje obecná představa, že přírodně žijící národy jsou mnohem závislejší na nonverbální komunikaci než příslušníci moderní společnosti. Etnografické analýzy tuto představu nepotvrzují a naopak upozorňují na skutečnost, že nonverbální komunikace je v rámci běžných každodenních konverzacích preliterární komunity méně důležitá, než ve společnostech civilizovaných. Tato skutečnost je dána především rostoucí komplexností moderní společnosti a stále většími obtížemi při realizaci verbální komunikace prosté šumů, nedorozumění či zkreslení.

I.5.1. Co odlišuje komunikaci v moderní a preliterární společnosti?

1/ v tzv. primitivních společnostech není možné skladovat informace v takové míře jako dnes. Informace jsou zde uchovávány v procesu tvorby fyzických předmětů (uměleckých i užitných), respektive v technologii jejich výroby. **Produkt sám zde komunikuje způsob vlastního zrození.**

2/ vzhledem k tomu, že množství informací, které mohou být uchovány mimo lidskou paměť je v preliterárních společnostech výrazně menší, než ve společnostech disponujících písmem, kompenzují její příslušníci tuto absenci větším důrazem na paměťové uchování informací. Existuje řada dokladů o fenomenálních **memorovacích schopnostech** příslušníků preliterárních společností. Některé výzkumy naznačují, že tito jedinci disponují především dokonalejší vizuální pamětí (eidetickou imaginací).

3/ Sociální struktura je v preliterárních společnostech ve srovnání s tzv. civilizovanými národy méně diferencovaná, ale výrazně **homogennější**. Typická preliterární společnost je složena z množství domácností, které jsou de facto ekonomicky **soběstačné**, všechny disponují stejnou technologií a vnějšími disponibilními zdroji. Tyto domácnosti jsou propojeny v rámci jedné komunity příbuzenskými vztahy a nutností obrany společného teritoria. Zvláště ve sběračských a loveckých společnostech je mezi jednotlivými rodinami minimální majetkový a statusový rozdíl. I v případě, že některý z členů komunity disponuje větší prestiží je jeho skutečná moc například udělovat rozkazy velmi malá a jeho životní

standard se jen málo liší od ostatních. Kompaktnost těchto komunit je dána především u sběračů a lovců jejich malou početností, která se pohybuje mezi 50 -100 členy.

Jinými slovy všichni členové takové komunity se znají, ale jejich kontakt s individuálními přicházejícími z jiných teritorií je minimální. Výsledkem je velmi **zhuštěná forma interpersonální komunikace**.

4/ Tato sociální homogenita umožňuje členům komunity plně sdílet základní kmenové tradice, což vede k výraznému zjednodušení komunikace. Ta má tzv. **elipsovité charakter**, pracuje se sociální zkušeností členů komunity. Prostá znalost slovníku vokabuláře tak zde pro dorozumění nestačí.

V preliterárních komunitách můžeme rozlišit dva modely šíření informací, respektive vzájemné komunikace:

a/ **přenos takových informací, v nichž jsou zakódovány tradiční představy kmenu o světě i vlastní komunitě.** Jde o formu skupinového vědění, které formuje identitu členů společnosti a udržuje stabilitu komunity. Aby ovšem mohla komunita přežít musí docházet k předávání těchto klíčových sdělení z generace na generaci. Tento proces nejlépe ilustruje proces rituální **iniciace**. Iniciace nepřináší svým objektům jen nový status, ale její součástí je též přenos jistých rituálů a mýtů, které jsou drženy v tajnosti před ženami a dětmi. Jde o jakýsi postupný přenos informací, které mají esoterickou povahu. Iniciační přijetí vyššího statusu je ovšem současně i testem oddanosti vůči seniorům, která je testována formou různých tělesných trestů či mrzačení iniciovaných. Po dokončení této ceremonie obdrží přijatý mladík různá privilegia (např. má právo se oženit, jíst speciální potraviny či nosit jisté insignie). Rovnosti se seniory ovšem většinou stejně hned nedosahuje.

b/ vedle tohoto mechanismu přenosu informací existuje ještě **komunikace týkající se aktuálních událostí**, které **nejsou sice součástí tradičního vědění komunity, ale je třeba je na omezenou dobu udržet** (např. kdo je nemocný, kdo byl úspěšný na lovu, kdo se s kým nepohodl apod.). Model šíření těchto informací již není tak jasný či jednoznačný. Komunikační kanály skrze, které jsou takové informace šířeny jsou méně přesně definovány než v případě prvního modelu. Neexistuje zde například předem daný směr šíření tzn., že někdy komunikaci iniciuje mladší generace jindy starší.

5/ přesto, že je sociální struktura preliterárních národů homogennější než v civilizovaných společnostech, tak i zde lze vysledovat významné **komunikační difference** podle pohlaví, věku, příbuzenského vztahu či majetku. Jde de facto o tytéž diferenční znaky, které známe z tzv. civilizovaných společností. Poměrně ostré jsou odlišnosti mezi mužskými a ženskými rituály a trávením volného času. Tyto difference jsou patrné i v případě **mužské a ženské řeči**.

Platí zde podobně jako ve většině jazyků, že ve slovníku kterému rozumí obě pohlaví preferují muži a ženy jiné výrazy (např. některá obscénní označení). U některých kmenů se tato odlišnost projevuje pravidelnou fonetickou transformací. Muži i ženy vyslovují totéž slovo jiným způsobem. V tomto případě jde nejspíše o příklady pohlavní (genderové) identity. Podobným cílům slouží v naší kultuře oděv.

6/ Jako velmi významné kanály šíření každodenních informací fungují v preliterárních **společnostech též příbuzenské a klanové vztahy**. Vždy však jde buď o matrilineární nebo patrilineární linii, nikdy o obě současně. Jako formu komunikace můžeme v těchto komunitách vnímat i mechanismus výměny žen.

7/ Významně ovlivňují charakter komunikace **majetkové poměry** především v zemědělských společnostech. Například na Nové Guinei a částech Melanésie lze dokonce demonstrovat velmi extrémní formu **okázalé spotřeby**, respektive doslova závody v přivlastňování majetku. Princip vlastnictví pak vede k diferenciaci interpersonální komunikace. Majetkově silnější komunikují intenzivněji mezi sebou a méně s chudší většinou.

8/ Specifickou a významnou formou komunikace je **směna zboží**, která je ovšem v preliterárních společnostech předmětem mnoha omezení. Například na pacifických ostrovech platí, že pokud jedinec uloví rybu musí ji „zobchodovat“ za zeleninu vyprodukovanou ostatními rodinami. Nic jiného nesmí žádat ani očekávat. Jiný typ omezení diktuje tomu, kdo nabízí zboží, že si nemůže vybrat nejlepší nabídku, ale má přiděleného obchodního partnera, se kterým musí uzavřít obchod. Bronislav Malinovski popsal na Trobriandských ostrovech a blízkém okolí **tzv. kula systém**, v rámci kterého má každý předepsán objekt, který musí předat druhému.

9/ V mnoha preliterárních společnostech hrají významnou komunikační roli **vykonavatelé nějaké speciální funkce**. V některých zemědělských společnostech hrají takovou roli například stavitelé kanoí a domů (Samoa). Tito jedinci jsou držiteli obchodního a výrobního tajemství, které je poskytováno jen některým přesně vybraným učňům.

10/ U některých přírodně žijících národů existuje roli jakéhosi **mediátora či soudce**. V Polynésii existuje role **tzv. mluvčího náčelníka**, který je součástí exekutivy a realizuje současně PR pro svého nejvyššího náčelníka, který je zde tabu a má pouze omezené kontakty s ostatními členy kmene. Mluvčí náčelník či mluvčí je svým způsobem médiem politické tradice. Například v Samoai musí znát genealogii, která legitimuje pozici nejvyššího náčelníka a zároveň musí podržet i historii komunit, tedy plní roli specialisty na komunitní tradice a mýty. Toto vědění sestává často z esoterických pojmů, které ovládá pouze úzká skupina.

I.6. Shrnutí

Na základě předcházejících charakteristik lze komunikaci vymežit v nejobecnější podobě jako ***sociální interakci uskutečňovanou prostřednictvím sdělení.***

Přes absenci jednoznačné shody o předmětu komunikace existují alespoň základní společné předpoklady a východiska týkající se tohoto tématu:

1/ komunikaci je třeba zkoumat **interdisciplinárně,**

2/ komunikace zahrnuje **znaky a kódy**. Znaky jsou chápány jako artefakty nebo jednání, která se vztahují k čemuś jinému, než k sobě, tj. jsou to označující konstrukty. Kódy jsou systémy, do kterých jsou znaky organizovány a ovlivňují jak mohou být jednotlivé znaky k sobě vztahovány,

3/ znaky a kódy jsou produkovány pro druhé tzn., že vysílání i přijímání znaků a kódů je postaveno na existenci **sociálních vztahů,**

4/ komunikace je centrálním bodem života každé kultury. Bez komunikace každá kultura zaniká resp. je těžké bez její existence vůbec hovořit o kultuře. Studium komunikace proto nezbytně zahrnuje i **studium kultury,** do které integrálně patří.